

Duurzame fortificatie in het land der veenpolders en droogmakerijen.

XI.

Nu kan ik weder vervolgen met de beantwoording uwer opmerkingen. Ik had dan volgens U de hoogte van de vuurlijn of meer of minder moeten nemen; twee meter borstweringhoogte acht gij of te veel of te weinig. Ik ben daarbij uitgegaan van het volgende gronddenkbeeld: de vuurlijn moet zoo laag mogelijk gehouden worden, ter eerste om het bestrijkende geweer-schot zooveel mogelijk tot zijn recht te laten komen, ten tweede om — in verband met het nagenoeg glacisvormig verloop der borstwering — de door het fort in te nemen ruimte zoo klein mogelijk te maken. Eene verhooging der vuurlijn met 0.5 M. geeft, bij de aangenomene plongéehelling van $\frac{1}{10}$, aan de borstwering reeds eene meerdere dikte van 5 M. Consequent doorredeneerende zou men dus met de aanslaghoogte voor staande schutters kunnen volstaan (Merkwaardig mag het genoemd worden en tekenend voor de in ons landje geldende beginselen, dat deze aanslaghoogte in de genievoor-schriften op 1.3 M., in die der infanterie daarentegen op 1.4 à 1.5 M. wordt gesteld!). In dat geval echter zou elke communicatie door het fort, benodigd voor het aflossen van posten, den aanvoer van munitie naar de hefkoepels, of het verrichten van werkzaamheden, van buiten af kunnen worden waargenomen, dus ook door de meest vooruitgeschovene afdeelingen van 's vijands afsluitingstroepen. Om dit nu te vermijden dient men de minimum borstweringhoogte op 2 M. te brengen. Dat daarbij het banket en het onderste gedeelte van het binnentalud niet in beton zijn ontworpen, met enkele treden van het terreplein naar het banket en met eene doorlopende patroonnis, werd — hoezeer ik eene zoodanige inrichting wenschelijk zou achten — ter wille van de kosten nagelaten. De betonmantel der hefkoepels kan zeer goed op vuurlijnhoogte, d. i. $+ 2$, komen te liggen.

De vuurlijnhoogten voor de groot-flankementkanonnen zullen aan beide zijden verschillend moeten zijn. In de linkerkazemat kan deze laag gehouden worden; daar toch schiet men in de diepe droogmakerij. Aan de rechterzijde moet men echter, ten einde den dooden hoek in den veenpolder achter de op $+ 0.2$ gelegen kade tot een minimum te brengen, meer de hoogte ingaan. Wan-

neer aan die zijde in plaats van eenen veenpolder ook eene droogmakerij gelegen ware — er komen zulke gevallen voor — dan zou men dáár zelfs verplicht zijn de vuurlijnhoogte der schietgaten zoo hoog mogelijk te nemen. Het als gevolg daarvan uitsteken van de kazemat boven het keelgebouw acht ik niet zeer bedenkelijk, als het gewelf maar sterk genoeg geconstrueerd is. Eene doelmatige beplanting van het werk kan het hierdoor ontstane nadeel, nl. zichtbaarheid der kazemat, — zoo men dit een overwegend nadeel acht — neutraliseeren.

Hoewel gij geene berekening verlangt van de wijze, waarop ik de benooidigde ruimte voor munitiebergiging heb bepaald, ligt in uwe opmerking dienaangaande toch eenige twijfel opgesloten of alles wel zal kunnen geborgen worden. Ik kan U de verzekering geven, dat ik het wel degelijk heb uitgecijferd. Ge moet niet vergeten, dat in elken hefkoepel bergruimte is voor 600 schoten en dat een groot deel der mitrailleur- en geweerpatronen kan worden geborgen in nissen, aan te brengen in de flankkazematten of in een der andere, tot rustkamer in te richten, bergplaatsen. Het spreekt vanzelf dat ik mij in de munitiemagazijnen rakken heb gedacht, voor de behoeften van het fort ingericht. Alzoo, geen rakken voor 15 cM. munitie, waar de bewapening uit 10 cM. kanonnen bestaat; niet de hoogste wijsheid gezocht in een soort universeelrakken. Wanneer gij mij overigens toeroept: »ik zal over deze weinig belangrijke aangelegenheid vluchtig heenstappen en de Nederlandsche gewoonte, eene *futiliteit* tot een *détail* te verheffen, niet navolgen», dan ben ik het gansch niet met U eens. Ik acht deze zaak wel degelijk een belangrijk *détail*. Men kan zich daarvan gemakkelijk afmaken, door, zonder veel na te rekenen, ruimten voor munitiebergiging te bestemmen, veel te groot voor de behoefte. Niemand zal dan echter kunnen beweren dat op die wijze practisch of weinig kostbaar wordt gewerkt. Er doen zich in deze aangelegenheid nog andere vragen gelden. Hoe moeten bv. in tijd van oorlog in forten, waar men niet over vuurmonden beschikt, welke tot snellading zijn ingericht, de kardoezen worden geborgen? »Wel natuurlijk, in munitiekisten, die zijn er voor», zult gij antwoorden. Ei, zoo; waar haalt gij al die munitiekisten vandaan? De in tijd van vrede voorhandene, geringe hoeveelheid munitie wordt in zulke kisten geborgen; maar, zouden er zoovele zijn, dat men aan de enorme behoefte in oorlogstijd zal kunnen voldoen? Dit meen ik te mogen betwijfelen; ik denk dat men zich reeds zal mogen verheugen, wanneer men er genoeg heeft voor het *vervoer* der kardoezen. Men zal dan ook m. i. wel doen in die forten, waar kardoezen moeten worden gebruikt, reeds in tijd van vrede kasten, kisten of rakken aan te maken, waarin de kardoezen in oorlogstijd kunnen worden opgeborgen, gevrijwaard tegen de schadelijke invloeden van het afdruipende condensatiewater der magazijnen.

Ik kom nu tot een der — althans in mijn oog — meest belangrijke vraagstukken der moderne fortificatie, naar aanleiding van uwe, van eenige geringschat-

ting getuigende opmerkingen over de door mij voorgestane beplantingen. Zij behooren tot het hoofdstuk: »uiterlijk aanzien der verdedigingswerken», waarop ik U reeds vroeger beloofde nader te zullen terugkomen.

Aan dat uiterlijk aanzien wordt m. i. door U en door velen met U te weinig waarde gehecht. Zou de oorzaak hiervan wellicht gelegen zijn in de omstandigheid, dat men bij verkenningen van stellingen zich in den regel meer beweegt *daarin* dan *daarbuiten* (1)? Gij zult toch met mij van gevoelen zijn dat grondige bekendheid met het terrein, waarop de aanvaller zijne handelingen moet verrichten, geen weelde mag genoemd worden voor den verdediger eener stelling. Dit te meer, omdat deze, wanneer de vijand er eenmaal is, zal moeten teren op de kennis, welke in tijd van vrede door hem vergaard werd.

Wanneer men zich veel in het voorterrein beweegt, komt men er ook lichter toe van daaruit de blik te werpen op de stelling zelve. Nog altijd teekenen de verdedigingswerken zich als logge gevaarten met scherp omljnde omtrekken tegen het luchtruim of tegen den achtergrond af. Uitdagend schijnen zij der vijandelijke artillerie als het ware te willen toeroepen: »Schiet op mij; tegen mij kunt gij het gerust nog eens met het tegenwoordig zoo verachte juistheidsvuur beproeven; tegen de groote, duidelijk zichtbare schijf, die ik U bied, kunt gij U van elk schot, dat gij lost, behoorlijk rekenschap geven».

Ach, angstvallig schijnt men zich vast te klemmen aan het beginsel, dat geene enkele oneffenheid de ongerept horizontale richting der zich projecteerende lijnen mag komen verstoren. Alsof de vijandelijke artillerie in zoo'n hobbeltje dan wèl aanleiding zou vinden tot het afgeven van een juistheidsvuur. Neen, er moeten andere middelen worden aangewend om aan dat vuur te ontsnappen, althans de uitwerking er van twijfelachtig te maken.

Men kan geen fort voor de blikken des aanvallers als het ware wegtöo-veren; ik schreef dit reeds vroeger. Wat men echter wèl kan, dat is de waarneming van het enkele schot in hooge mate bemoeielijken, zoo niet bijna onmogelijk maken. Daardoor dwingt men den aanvaller tot het afgeven van een zoogenaamd onveiligmakend vuur, dat zich over een grooter oppervlak verdeelt. Het eerste middel tot bereiking van dit doel is, dat men elk zich scherp afteekenend silhouet weet te vermijden; het tweede, dat men elke scherpe kleurschakeering of afscheiding tusschen licht en schaduw weet te verbannen. Voor het eerste verwerpe men alle streng geometrische lijnen; tot bereiking van het tweede brenge men doelmatige beplantingen aan.

Och, die beplantingen! Waar men, wie weet hoe schoorvoetend, daartoe is overgegaan, werd het middel dikwijls al even erg als de kwaal. Men plaatste dan een of meer rijen boompjes achter het werk. Deze staan op

(1) Zouden ook hier de rijtuigen, waarover ik U kapittelde in het P. S. van mijn vorig briefje, schuld kunnen hebben?

onderling nauwkeurig gelijke afstanden; zij zijn juist even hoog, even dik; zij hebben kronen van denzelfden vorm en denzelfden omvang. Zorgvuldig, als geschiedde het snoeien met een mal, wordt daaraan zooveel mogelijk de hand gehouden. Als die boompjes eindelijk hoog genoeg zijn gegroeid, vormen ze eenen achtergrond, die aan den op eenigen afstand geplaatsten waarnemer het opzoeken van het werk — zoo dit nog noodig mocht zijn — gemakkelijk maakt en waartegen het fort zich alweder duidelijk projecteert.

Hoe anders is het, wanneer zich toevallig achter het fort eenige onregelmatige boomgroepen bevinden, vooral wanneer dit gepaard gaat met eenige partijen houtgewas er vóór. Meen toch niet dat deze laatste te allen tijde de waarneming van uit het fort belemmeren, of dat zij de veiligheid daarvan immer in gevaar zullen brengen. Ach, dat men zich toch door eigen aanschouwing wilde overtuigen!

Intusschen, voorgelegene beplantingen *kunnen* wel degelijk een bezwaar zijn; men mag zich daarenboven niet afhankelijk stellen van toevallig zich in het voorterrein bevindende maskes; de eigenaars toch kunnen deze naar willekeur wegnemen. Men dient zich dus te behelpen met eene beplanting van het fort zelf en van de omringende kaden, voor zoover deze rijkseigendom zijn. Zulk eene beplanting moet echter niet worden aangelegd door den ingenieur; ik bedoel natuurlijk den ingenieur *als zoodanig*. Waar men iemand vindt, die de talenten van boomkweker, tactisch artillerist en artist in zich verenigt, daar stelle men dien persoon aan het werk. Vindt men deze gaven niet bij één man, dan trachte men eene combinatie van twee personen te vinden, die in onderling overleg het gewenschte tot stand brengen. »Een artist», hoor ik U meesmuilen. Ja, zeker, een artist! Het talent van den man, die panorama's weet te ontwerpen en ineen te zetten, van den decoratieschilder, dat heeft men hier noodig; niet den passer en de meetlat van den ingenieur.

Heb ik niet verdedigingswerken zien vergraven, waarbij zonder noodzaak, met Wandalen hand wilgenboompjes werden uitgerukt, die de lieve moeder natuur — bij haar moet men in de leer gaan — daar in weinige jaren uit enkele verdwaalde twijgjes had laten opschieten? Verdwaald, want ze stonden niet in rij en gelid op de traditioneel daarvoor aangewezen plaats, den berm. Maar toch, in hunne onschuld gaven zij reeds aan het verdedigingswerk, dat ik op het oog heb, iets van dat, *diffuse* zal ik het nu maar noemen, dat zelfs voor een geoefend oog de juiste waarneming van schoten in zoo hooge mate bemoeielijkt.

Ik hoor U alweder tegenwerpen: »In de leer bij moeder natuur! En dat in de Stelling van Amsterdam, in eene streek, waar alles kunst is. Het mocht wat: een panorama! Zeg liever, eene symphonie van eindeloos licht-groen, van eeuwig gras, waarin de eenige afwisseling door de dijkskruinen gevormd wordt!»

En toch, ook hier vergist ge U deerlijk, evenals zoovelen, die over de

Stelling van Amsterdam schrijven en oordeelen zonder ook maar eenigszins voldoende kennis van het terrein. O, zeker, er zijn gedeelten dier stelling, waar uwe tegenwerping inderdaad zin heeft, waar eene doelmatige beplanting uiterst moeielijk zal zijn aan te brengen. Op de meeste punten echter vindt men den achtergrond als het ware gereed; om nu te blijven bij de straks gemaakte vergelijking, het geschilderde deel van het panorama is er reeds. Daartegen moeten nu op het te maskeeren werk de voorwerpen — in casu de beplantingen — worden aangebracht, die bestemd zijn voor den vijandelijken artillerist een optisch bedrog in het leven te roepen. Vaste regelen zijn hiervoor niet te geven. Aard en wijze van beplanting zullen voor elk verdedigingswerk eenigszins moeten verschillen. Slechts ééne formule kan worden gesteld. Zij is van negatieven aard en heet: Elke regelmaat is uit den boeze!

De kweker, die men in den arm neemt, zij er een van goeden wille; d. w. z., een, die wil begrijpen, wat men van hem verlangt; een ook, vooral, die de lage onaanzienlijke struiken — in den handel van luttele waarde —, welke de flora der schrale gronden ons verschaft, niet minachtend versmaadt. (1)

Ditmaal heb ik langer uwe aandacht gevraagd dan naar gewoonte. Gij zult mij dit ten goede houden als ge weet, dat ik reeds geruimen tijd naar eene gelegenheid zocht mijn gemoed in zake de beplantingen eens te luchten. Vergeef mij, zoo ik te groot eenen wissel op uw geduld trok.

XII.

Wat zijt ge karig met de mededeeling van de indrukken, die gij op uw reisje naar de stelling hebt ontvangen! En ik, die er op rekende tal van afdrukken dier indrukken te zullen ontvangen, ik wordt door U afgescheept met de belofte, mijne brieven nog eens te zullen herlezen! Gij klaagt dat uw tocht zoo kort duurde en stelt U voor die te gelegener tijd te hervatten.

Nu, wat het laatste betreft, kan ik mij in uwen gedachtengang verplaatsen; 4 dagen is te kort; men kan in dien tijd, zelfs al beperkt men zich tot een klein gedeelte, niet meer dan eenen oppervlakkigen indruk verkrijgen. Wel beschouwd, kan ik het daarom ook niet in U laken, dat gij uw oordeel nog niet wilt of kunt mededeelen, en dit te meer waar gij mijnen afkeer kent van adviezen, op »instantanés» gegrond.

In afwachting dus van eene latere meer ampele bespreking van sommige der reeds door ons aangeroerde zaken, zal ik mij onledig houden met de behandeling der weinige opmerkingen, welke ik thans in uwen brief vind.

Gij vraagt mij dan of ik ook weet, waarvoor die enorme houten of golfijzeren loodsen dienen, die gij op de fortterreinen hebt zien staan en die — in het bijzonder de laatstgenoemde — door hare ventilatiekappen zulke uit-

(1) Te Mostar (Herzegowina) heeft men goed geslaagde proeven genomen met beplantingen van doornstruiken, welke beplantingen weinig kostbaar zijn en tevens als versperring dienst doen.

stekende oriënteringspunten opleveren voor hem, die van uit het voorterrein snel de plaatsen der forten wil onderkennen. Gij onderstelt dat het artillerie-bergloodsen zijn en ge vraagt mij of er op de forten zooveel materieel te bergen is, dat zulke loodsens noodig zijn.

Met deze vragen maait ge mij, om zoo te zeggen, het gras voor de voeten weg. Intusschen, met mijne gewone manier om de zaken uit te pluizen, komt gij er met een kort gegeven antwoord niet af. Toch begin ik daarmede:

Inderdaad, het zijn artillerieloodsen; wat men er in bergen zal, als de forten permanent zijn ingericht, weet ik niet; ik kan slechts vermoeden en vreezen.

In het door mij ontworpen fort, waar het weinige geschut te allen tijde in batterij staat en waar de noodige gereedschappen, enz., in de gebouwen van het fort geborgen kunnen worden, kan men de bergloodsen geheel ontberen. Ik denk dat dit ook wel met de forten der regeering het geval zal zijn, zelfs al mochten die nog eene kleine frontbewapening op den open wal verkrijgen.

Ik vrees dus dat men die kapitale loodsens in tijd van vrede zal benutten tot opberging van de bewapening der tusschenbatterijen met al haar toebehooren. Behoef ik U nog te zeggen dat eene zoodanige wijze van oplegging mij in hooge mate afkeurenswaardig voorkomt?

Hoe nu, men bouwt forten, waarin men zich althans tegen veldartillerie volkomen beveiligd mag achten. Maar vlak achter of naast het fort, duidelijk zichtbaar, trefbaar in hooge mate, plaatst men een artilleriemagazijn, volgestopt met materieel, dat, bij het in staat van verdediging stellen, naar verschillende punten achter- en zijwaarts zal moeten worden vervoerd! Kan men der vijandelijke veldartillerie gewenschter doel verschaffen dan het mieren-gewirwar, dat daar op sommige kritieke momenten is te verwachten?

»Maar als de vijand verschijnt zijn die loodsens toch reeds lang ontruimd». Inderdaad? Nu, ik help het U wenschen. Zou het intusschen niet voorzigtiger zijn op mogelijke vertragingen te rekenen bij de bewapening der tusschenliniën? Zou het niet de moeite loonen eens te onderzoeken of de oplegging van het benoodigde voor de tusschenbatterijen op de fortterreinen noodzakelijk, ja, zelfs of die in eenig opzicht gewenscht is?

Er is bovendien meer te bergen dan kanonnen, beddingen en bedieningsgereedschappen alleen. Daar zijn de aanvullings- en reservestukken, de krachtwerktuigen, de vele andere voorwerpen, die nu hier, dan daar benooidigd zullen zijn, ook wanneer de aanvaller reeds lang voor de stelling staat. En dan de geniegereedschappen, de in tijd van vrede reeds aanwezige materialen, a. d. z., golfijzer, smalspoorwegmaterieel, enz., altemaal zaken, die in of achter de tusschenliniën zullen moeten worden aangewend. Zal men al die dingen gaan opleggen op de plaatsen, die, althans aanvankelijk, juist de brandpunten van het vijandelijk artillerievuur zullen zijn? Mag men zich hier vleien met de rustige, zelfgenoegzame onderstelling, dat men wel

ij machte zal zijn alles tijdig vóór het verschijnen des vijands naar achteren te zullen kunnen slepen? Is er, zou ik willen vragen, iets dwazers te bedenken dan de steunpunten eener gevechtsweg tevens tot stapelplaatsen van materieel en materialen te maken?

Gij meent wellicht dat ik overdrijf. »Men kan toch», zult gij zeggen, »volstaan met de eerste behoeften voor de bewapening der tusschenbatterijen op de fortterreinen te bergen. Wat dan in de tweede plaats noodig is kan te Amsterdam worden opgelegd. Van daaruit kunnen dan in tijd van oorlog de parken en depots van het noodige worden voorzien». Dit zou, ik erken het, bij gemis aan op daartoe geschikte plaatsen ingerichte permanente parken, de meest rationeële wijze van handelen zijn, uitgaande van de onderstelling dat er te Amsterdam berggruimte is. Niettemin zouden aan dit stelsel groote nadeelen verbonden zijn. Het is een hybridisch stelsel: te ver gedrevene decentralisatie ter eenre, te ver gedrevene centralisatie ter andere zijde. Ik zal deze meening met enkele voorbeelden toelichten.

De in tijd van vrede zich op de forten bevindende wachters en conducteurs zijn — niemand zal het ontkennen — de aangewezenen personen om in tijd van oorlog op te treden als de beheerders der op te richten materialen- en munitiedepots. Zoodra, na het overgeven van het fort en het daartoe behorende materieel aan de bezetting, de vredesfunctie dier personen geëindigd is, behooren zij zich naar de standplaats van hunne oorlogsfunctie te begeven. Doen zij dit, dan ligt het materieel der tusschenbatterijen onbeheerd op het fortterrein, *à la merci* van elk detachement, dat, voorzien van de opdracht eene batterij te bewapenen, in de bergloods komt »grasduinen». Lach niet over dit bezwaar; het is eenvoudig de practijk, die ik U teeken. Blijft de wachter wél op het fortterrein, laat hij zijn in wording zijnd depot in den steek, wie zal dan dáár orde op de zaken stellen? Ziedaar een der gevolgen van eene te ver gedrevene decentralisatie: wanorde, waar de hoogste mate van orde gebiedende eisch is.

Wat nu de centralisatie van groote hoeveelheden materieel te Amsterdam betreft, moet ik U het volgende opmerken: Veel ter zake kundig personeel, bestemd om de omvangrijke verzendingen te regelen, zal er, om begrijpelijke redenen, in het tijdperk van het in staat van verdediging stellen niet zijn; voor een deel toch zal het beschikbare personeel tot den staf der bevelvoering behooren en uit dien hoofde andere, minstens even dringende, werkzaamheden hebben te vervullen. Wie de plaats kent, waar de vermoedelijke magazijnsinrichtingen te Amsterdam zich zullen bevinden, zal zich geene illusien maken, wat betreft den spoed, waarmede van daaruit de verdeeling van materieel en materialen over het stellinggebied zal plaats hebben. Nauwe stegen en grachten in een druk stadsgedeelte, ziedaar de afvoerwegen, waarin bruggen en sluizen de noodige hindernissen vormen; en dit op een tijdstip, waarop het communicatienet en de transportmiddelen meer dan in den druksten vreedetijd in beslag zullen worden genomen ten behoeve van

de approviandeering. De gevolgen eener te ver gedrevene centraliseering zullen dan weder zijn: vertraging en wanorde, waar snelheid en orde gebiedende eischen zijn.

En hoe zal het er nu, bij het in staat van verdediging brengen der stelling, uitzien op de plaatsen waar de parken zullen moeten worden ingericht? De, naar wij willen hopen, reeds in tijd van vrede aangewezen directeuren dier parken, zullen zich ten spoedigste daarheen moeten begeven. Alles is daar nog te doen: het regelen en in gang zetten van den laboreerarbeid, het in beslag nemen van terreinen, het verbeteren der communicatiën, het opvorderen van vervoermiddelen, het regelen van den transportdienst, het in ontvangst nemen en sorteeren van materieel en materialen, het verzenden van een en ander naar de depots, het houden van toezicht op de inrichting dier depots, enz., enz. Zoodra de parkdirecteuren zich voor een wjl van hunne standplaats kunnen verwijderen, zal het zijn om zorg te dragen voor den aankoop of opvordering van hout en andere benodigdheden in de hun daartoe aangewezen centra van den handel. Noch tot het, op dit oogenblik nog tot hun ressort behorende materieel der tusschenbatterijen, noch tot het weldra onder hun beheer komende materieel, dat uit Amsterdam te verwachten is, zullen zij hunne zorg kunnen uitstrekken. Het eerste is door hen reeds volkomen uit de hand gegeven, vóór zij hunne functie aanvaardden; wat het tweede betreft, zijn zij afhankelijk van de meerdere of mindere snelheid, waarmede men in Amsterdam »uit de voeten kan komen". De directeuren der parken, m. a. w., de personen in wier handen in hoofdzaak de voorziening der behoeften in materieelen zin op het gevechtsveld moet worden gelegd, zullen dus het allermint bij machte zijn vertraging en verwarring te voorkomen. Ziedaar nog eens de gevolgen van te ver gedrevene decentralisatie ter eenre, te ver gedrevene centralisatie ter andere zijde. Ware nu bij den hier geschetsten gang van zaken nog maar het gevaar opgeheven, dat de bewapeningsarbeid belangrijke storing zal kunnen onder vinden van het vijandelijk vuur, dan kon men er zich nog bij nederleggen. Dit is echter geenszins het geval zoolang de kanonnen, affuiten en beddingen zich op de fortterreinen bevinden.

Bij deze beschouwingen ging ik uit van de onderstelling, dat men het — wat ik nu maar noemen zal — tweede echelon van materieel en materialen werkelijk te Amsterdam zal kunnen opbergen. Bedenklijker wordt de toestand, wanneer aldaar ruimte tekort mocht komen. De prachtige overdekte berguimten, welke in de gevechtslinie voorhanden zijn, zullen in dit geval uit den aard der zaak eene groote aantrekkingskracht blijven uitoefenen; wat meer zegt, men zal wel gedwongen zijn gedeelten van dat tweede echelon — ik vergat hieronder nog te rangschikken het materieel voor eene versterkte bewapening op eenig aangevallen front en de mobiele geschutreserve — dáár op te leggen. Daarvoor zullen dan in het bijzonder de loodsen op die fronten in aanmerking komen, waar het geringst aantal

tusschenbatterijen ontworpen en dus de beschikbare ruimte het grootst is. Op die wijze zal men dan den toestand verkrijgen dat materieel, voor het ééne front benoodigd, van een ander front zal moeten worden gehaald. Dat hierdoor de materiele aanvullingsdienst langs minder gewenschte banen zal worden geleid en uiterst gecompliceerd zal worden, behoeft wel geen nader betoog.

In korte trekken wil ik U beschrijven, hoe ik mij de meest rationeële regeling van dezen dienst denk. Eene vergelijking met het dagelijksch leven zal U daarbij mijne bedoeling het meest duidelijk maken.

In het centrum der stelling, alzoo te Amsterdam — voor het beoogde doel mag daarbij ook Zaandam gevoegd worden —, bevinden zich de *fabrieken*, die al het c. q. ontbrekende produceeren.

In enkele, bijv. een viertal, centrale punten, gelegen in de hoofddeelen der stelling — laat ons ze sectoren noemen —, heeft men de *groothandelaren*; dat zijn de sectorparken.

Verder naar voren vindt men den *kleinhandel*, de winkeliers; dat zijn de op de meest geschikte punten geplaatste depots.

In de gevechtsweg eindelijk bevinden zich de *afnemers*, de verbruikers; dat zijn de forten, de batterijen, de troepen.

Bij deze verbruikers is, waar noodig, in de verbruiksmagazijnen de voorraad geborgen, welke eene voorzichtige huisvrouw in hare provisiekamer heeft. In de nissen bij de vuurmonden, of op andere wijze onder het onmiddellijke bereik, beschikt men over datgene, wat noodig is om te allen tijde in de allereerste behoefte te voorzien.

In eene geregelde maatschappij zijn alle middelen van correspondentie en van verkeer van dien aard, dat slechts bij uitzondering storingen ontstaan in de gestadige wisselwerking der hier geschetste organen. Men loopt sport voor sport even gemakkelijk den ladder op als af. Zoo zal het slechts bij hooge uitzondering noodzakelijk zijn, dat een gebruiker zich bij zijnen buurman zal moeten gaan voorzien. Als hij iets noodig heeft, gaat hij naar den winkel; in casu is dit het depot en voor eene tusschenbatterij *niet* het eene of andere fortterrein, d. w. z., de buurman dier batterij.

Bij het in staat van verdediging brengen der stelling nu moet dit geheele organisme in gang worden gezet. Hoe beter alles in vredetijd is voorbereid, des te geregelder zal die gang zijn, des te geringer de kans op storingen, die noodlottig kunnen werken. En evenals in het maatschappelijk verkeer, de groothandel het hoofdelement vormt, den buffer, die door zijne veerkracht den grootsten waarborg geeft voor een ongestoord handelsverkeer, zijn, zoo- wel bij het in staat van verdediging brengen, als bij het verdedigen der stelling, de parken de hoofdelementen voor den dienst der materiele aanvulling. Daarom behooren deze parken in tijd van vrede aanwezig te zijn en reeds al datgene te bevatten wat tot het op gevechtskracht brengen en in den aanvang ook houden der gevechtsweg onontbeerlijk is. Op de forten of de

fortterreinen worde dan uitsluitend opgelegd wat voor de plaatselijke behoefte noodwendig is. Kan men het materieel voor sommige tusschenbatterijen opleggen op of onmiddellijk nabij de plaats van opstelling dier batterijen, dan verdient dit aanbeveling. Doch in beginsel worde nimmer de buurman-verbruiker belast met het bewaren van andermans goed.

Men zou dan ook m. i. wel doen zoo spoedig mogelijk de prachtige loodsen, welke zich thans op de fortterreinen bevinden, te verplaatsen naar de parkterreinen, of ook, waar dit mogelijk is, naar de plaatsen waar depots moeten komen. De kosten zullen voor deze verplaatsing geen onoverkomelijke hinderpaal zijn; groot kunnen ze althans niet wezen.

Ik zie van U het verwijt te gemoet, dat ik deze aangelegenheid wel wat erg breed heb uitgesponnen. En toch geloof ik dat geen verwijt minder gegrond zou zijn. Het geldt hier geene detailaangelegenheid, het geldt eene hoofdzaak, namelijk in tijd van vrede reeds zooveel mogelijk de oorzaken voor het ontstaan van wrijving weg te nemen, die aan een snel en krachtig optreden van het „vierde wapen” in den weg staan.

Behalve een doelmatige parkaanleg in permanenten zin, behoort hiertoe een weldoordacht plan van communicatie. Dit plan moet in tijd van vrede zóó zijn vastgesteld, dat op elk gewild oogenblik een geregeld mouvement, langs de daartoe aangewezen wegen en met de daartoe aangewezen middelen kan in werking treden. Hoe minder men in de practijk gedwongen zal worden tot afwijkingen van deze regeling, des te beter. Het is duidelijk dat men daarbij zooveel mogelijk gebruik zal moeten maken van het bestaande communicatienet. Intusschen zal dit slechts tot zekere grenzen mogelijk zijn, omdat het vredesnet geheel is gegrond op de behoeften van het vredesverkeer, dat gansch andere eischen stelt dan dat van de in staat van beleg verkeerende stelling. De aanvulling van het wegnnet ten behoeve van laatstgenoemd verkeer, moet geheel passen in het bovenbedoelde communicatieplan. Banen van smalspoor zullen hier eene belangrijke rol te vervullen hebben. Ik zou niet genoeg tot voorzichtigheid kunnen aansporen bij het trekken van wissels op het vervoer te water, al is het begrijpelijk dat men, zonder voldoende kennis van den toestand, lichtelijk daartoe geneigd schijnt; wellicht kom ik hierop nog eens terug. Den aanleg der benoodigde smalspoorbanen in vreedetijd waar dit eenigszins mogelijk is, acht ik van groot belang. Dit ga dan gepaard met eene doelmatige wijze van oplegging van het materieel voor die banen of gedeelten van banen, waarvan het leggen tot oorlogstijd moet worden uitgesteld.

Mij dunkt ik kan het er voor heden bij laten.

XIII.

Juist had ik mijnen vorigen brief aan de post toevertrouwd, toen mij het Aprilnummer van de *Vragen des Tijds* in handen kwam.

O, neen, schrik niet; ik ga niet aan politiek met U doen. Ik ken te

goed, vooral waar het zaken van landsverdediging betreft, uwen afkeer van politiek. In den jongsten tijd zal die afkeer er waarlijk niet geringer op geworden zijn. Al die programma's en wat daarbij behoort wekken ook bij mij de gedachte op aan eene markt, waarop kiezentrekkers, likdoornsnijders, hoofdpijnbezweerders, haarkunstenaars en dergelijke, onder luid geschreeuw en onder vernietigende critiek op hunne collega's de »professoren", hunne waar aan den man trachten te brengen, voor enkele stuivers maar! Zij suggereeren hun publiek. Goedkoopte is hun meest pakkende reclamemiddel. Neen, ik begin niet over de politiek!

In de *Vragen des Tijds* dan trof ik een opstel aan van den Oud-Minister A. L. W. SEIJFFARDT, getiteld: *De Stelling van Amsterdam*. Naar aanleiding van enkele in dat opstel behandelde zaken, welke juist passen in het kader onzer correspondentie, wil ik een en ander in het midden brengen. Gij ziet dus dat uwe angst voor politieke reclame *mijnerzijds* overbodig was.

Ik zal slechts enkele grepen doen. De eerste is deze: Op bladz. 41 zegt de Schrijver het volgende: »Eindelijk mag men, als men de natuurlijke sterkte der Amsterdamsche stelling nagaat, nimmer vergeten dat de omtrek er van nagenoeg geheel door aaneengeschakelde wateren en kanalen is gedekt, dat tal van andere kanalen en wateren de stelling in velerlei richting doorsnijden, en dat door een en ander de gemeenschap te water der werken onderling en met de achtergelegen deelen der stelling, gemakkelijk kan plaats vinden tot aanvoer van munitiën, levensmiddelen en allerlei benoodigdheden, tot vervoer van zieken en gewonden, enz".

Het zal U niet ontgaan dat in deze zinsnede de »aaneengeschakelde wateren en kanalen" in tweeledigen zin dienst doen als bewijs voor de natuurlijke sterkte der stelling; ten eerste geven ze »dekking", ten andere maken ze de gemeenschap te water tusschen de werken onderling gemakkelijk. In den regel houden deskundigen, wanneer zij voor deskundigen schrijven, deze zaken scherp uit elkander; dit is dan ook voorzichtig. Want een water, dat de stormvrijheid — in dezen zin zal men het woord »dekking" wel moeten opvatten — verhoogt, is meestal niet geschikt om als communicatieweg te dienen. Men zoekt toch de stormvrijheid vóór de lijn van weerstand, de communicatie meestal daarachter.

In zake stormvrijheid, zal men gerechtigd zijn in ruimen zin van een »nagenoeg geheel aaneengeschakelde lijn van wateren en kanalen" te spreken, ook al wordt die lijn op ettelijke plaatsen onderbroken: 1° door gedeelten, waar zich geen kanaal of water bevindt; 2° door sluizen (uitwaterings- of inundatie-), waardoor niet geslut kan worden; 3° door die schutsluizen, welke door hare ligging uitermate blootgesteld zijn aan vijandelijk geschutvuur; 4° door dammen of damsluizen, welke c. q. ten behoeve der inundatie moeten worden gelegd; 5° door dijken of kaden, die water op verschillend peil moeten keeren; enz.

Waar echter sprake is van communicatie, vormen al de hier genoemde

voorwerpen even zoovele hindernissen in het verkeer, waarbij nog moeten gevoegd worden die gedeelten, welke door hunne geringe diepte, óf uiterst moeielijk bevaarbaar, óf geheel onbevaarbaar zijn, zoo ook die wateren, welke uitsluitend bestemd zijn voor aanvoer van inundatiewater en slechts in verbinding met het boezemwater staan door middel van inlaatsluizen, enz.

Doch zelfs dán, wanneer de in de lijn van weerstand gelegen wateren goed bevaarbaar zijn, en, wat een *conditio sine qua non* is, tevens verzekerde achterwaartsche verbindingen hebben, zelfs dán dient gevraagd te worden: mag men een stelsel van aanvulling eener verdedigingslinie gronden op een verkeer *in*, ja zelfs *vóór* die lijn? Denk U slechts transporten van munitie of gewonden des daags in het gezicht der vijandelijke voorposten, des nachts gemengd in alarmeeringen, enz. Zou het inderdaad nog noodig zijn te betoogen, dat deze wijze van gemeenschap niet mag plaats hebben dan in hooge noodzakelijkheid, dus slechts dan, wanneer die op andere wijze op onoverkomelijke bezwaren stuit? Ik geloof het niet.

Op dat verkeer te water wees ik U aan het slot van mijnen vorigen brief. Reeds vroeger schreef ik, dat men daarvan niet *te veel* verwachtingen moet koesteren (1). Dit schijnt aan de aandacht van den Heer SEYFFARDT te zijn ontgaan, hetgeen niet te verwonderen is, aangezien hij, blijkens den aanhef van zijn opstel, aanleiding tot het schrijven daarvan vond in hetgeen in *dagbladen* gepubliceerd werd. Dit is wel jammer; door eene waarschuwing, als ik mij in dit tijdschrift veroorloofde, wordt men anders allicht er toe gebracht, alvorens eene meening te uiten, nog eens de kaarten ter hand te nemen en waterstaatkundige toestanden te bestudeeren.

Voor het vervoer te water in de Stelling van Amsterdam komen in de eerste plaats in aanmerking de groote verkeerswegen, die alle op Amsterdam, het centrum, aanloopen. Van daar uitgaande vormen zij de *straalverbindingen* naar den stellingomtrek. Het zijn de navolgende:

Het Noordhollandsch kanaal tot Purmerend, bij welke plaats dit kanaal een gedeelte van den stellingomtrek zelf gaat vormen. Dit kanaal zendt bij het Schouw eene vertakking af (de trekvaart) over Monnikendam naar Edam;

De Zaan;

Het Noordzeekanaal;

De Schinkel (later het Nieuwe Meer), welke zich bij het fort Nieuwe Meer met de ringvaart van den Haarlemmermeerpolder vereenigt; de hierdoor ontstane vork verschaft een tweetal straalverbindingen. De eene tak van de ringvaart maakt later van de Liede af zelf deel uit van den stellingomtrek; de tweede tak doorsnijdt dien omtrek bij Aalsmeer;

De Amstel, die bij Uithoorn in den stellingomtrek uitmondt, na bij Ouderkerk langs Bullewijk en Holendrecht eene tweede straalverbinding naar Abcoude te hebben afgezonden;

(1) *Mil. Spectator*, 1896, n°. 12.

De Weespertrekvaart, welke langs Gaasp en Smal Weesp naar de vesting Weesp voert en waaruit bij Diemerbrug de Muidertrekvaart naar Muiden afbuigt;

Eindelijk het Merwedekanaal, dat bij Nigtevecht in den stellingomtrek uitmondt.

Alzoo in tijd van vrede een elftal radiale verkeerswegen over eenen stellingomtrek van het landfront van . . . stel 100 KM. Aan deze waterwegen zijn gelegen de centra van den handel, de opslagplaatsen van handelsartikelen, de marktplaatsen, enz. In waterstaatkundigen zin maken zij deel uit van verschillende boezems; om van den eenen boezem op den andere te komen is schutten in den regel onvermijdelijk.

Gij denkt wellicht dat ik U een paar verbindingen onthoudt, nl. de Nauernasche vaart en de trekvaart van Amsterdam naar Haarlem. De Nauernasche vaart is inderdaad een goede waterweg; zij loopt echter op korten afstand van de Zaan en convergeert met deze naar den stellingomtrek toe; als straalverbinding heeft ze dus — wanneer de Zaan als zoodanig gebezigd wordt — slechts luttele waarde. Voor een klein gedeelte zal ze echter als dwars- of ceintuurverbinding kunnen worden benut. De trekvaart van Amsterdam naar Haarlem och, gij zoudt de eerste niet zijn, die hier door eene minder nauwkeurige lezing van de kaart op een dwaalspoor werd geleid. Er bestaat geen trekvaart van Amsterdam naar Haarlem. Er is er eene van Halfweg naar Haarlem en ook eene van Amsterdam naar Halfweg. Het stoomgemaal van Rijnland bij laatstgenoemde plaats sluit elke gemeenschap tusschen beide af. De vaart nu van Amsterdam naar Halfweg is niet veel meer dan een dood vaarwater; het wordt zelfs niet meer uitgebaggerd en ondergaat mitsdien het lot van al zulke stil liggende wateren in deze streken: het veen dringt er omhoog en zendt in den vorm van riethalmen zijnen groet naar Gods vrijen hemel. Bij het ontwerpen van een stelsel van aanvulling of van een oorlogsmagazijnstelsel mag op *dit* water niet gerekend worden.

In tijd van oorlog zullen de hierboven opgesomde straalverbindingen voor zooveel mogelijk en voor zooveel noodig benuttigd moeten worden, in de eerste plaats tot het onderhouden der gemeenschap met Amsterdam.

Voor zooveel mogelijk, omdat in die omstandigheid de te stellen inundatie wellicht ook een woord zal gaan medespreken. Zou het toch aan de eene zijde kunnen gebeuren dat verschillende boezems open gemeenschap verkrijgen, hetgeen aan een snel en geregeld vervoer ten goede komt, aan den anderen kant zou het ook noodig kunnen zijn, dat eenige dier hoofdverbindingen ten behoeve der onderwaterzettingen, b.v. door damsluizen, moeten worden afgesloten, waardoor de gemeenschap daarlangs te eenen male zou worden onderbroken. Ik kan hier uit den aard der zaak slechts ondersteltenderwijze spreken, daar ons inundatiesysteem — gesteld al, dat ik het kende — mij alweder een te subjectief onderwerp van correspondentie zou zijn.

Voor zooveel noodig, omdat het verkeer van uit Amsterdam zich hoofdzakelijk zal beperken tot dat met de centrale parken. Van uit deze parken — ik betoogde het reeds in mijnen XIIden brief — moet de aanvulling naar den stellingomtrek plaats hebben. Daartusschen bevinden zich als etappeplaatsen nog de depots. Kan men nu deze laatste vestigen aan dezelfde straalverbindingen, waaraan zich de parken bevinden, of aan andere, waarmede behoorlijke zijdelingsche watergemeenschap kan worden onderhouden, dan zal men dit natuurlijk niet mogen nalaten. Intusschen heeft men bij de plaatsbepaling der depots in de eerste plaats te letten op de eischen van het vervoer naar de forten, batterijen, enz., waarvoor ze zullen dienen. Tevens doet hier nog een andere factor zijnen invloed gelden, t. w., de bevelvoering. Wenschelijk toch is het, te voorkomen dat verschillende commando-eenheden (groepen, afdeelingen, vakken, of hoe deze heeten mogen) uit dezelfde depots moeten putten. Gij zult uit het voorgaande kunnen afleiden dat eene *practische*, aan verschillende eischen voldoende regeling van een en ander somtijds tot gecompliceerde vraagstukjes aanleiding kan geven.

Zoodra men toch van de parken, d. z. de centra, nu niet van het handels-, maar van het oorlogsverkeer, tot eene distributie naar de depots — *primaire* verdeling — en van daar naar de verbruiksmagazijnen in de gevechtlinie — *secundaire* verdeling — moet overgaan, kan men met de zooveel opgenoemde straalverbindingen niet meer volstaan.

Hierboven rekende ik U, voor dat men er van deze in tijd van vrede ruim 1 op de 10 KM. stellingomtrek heeft. Voor een onafgebroken vervoer te water naar de verschillende hiervoren genoemde punten doet zich dus de behoefte gevoelen aan andere verbindingen, diagonaal-, dwars- of ceintuurverbindingen. Hoe dichter men de lijn van weerstand nadert, hoe meer dus het vervoer zich splitst, des te grooter wordt die behoefte.

Nu liggen de belangrijkste dier, laat ik ze nu maar samenvatten in het ééne woord, ceintuurverbindingen, juist in de lijn van weerstand (1), al zijn ze — hetzij hier nadrukkelijk gezegd — *niet* »nagenoeg aaneengeschakeld» in tactischen, zoomin als in waterstaatkundigen zin. Afgescheiden nu van de reeds vroeger ontwikkelde bezwaren tegen een geregeld vervoer in *deze* lijn, moet hierbij rekening worden gehouden met de omstandigheid dat de tusschenbatterijen, te welker behoefte de transportdienst de grootste afmetingen zal aannemen, bij voorkeur zoover mogelijk daarachter zullen worden aangelegd. Waar dit eenigszins mogelijk is, zal men voor dit doel gebruik maken van den vasten bodem der diepgelegene droogmakerijen. Doch ook waar dit niet het geval is, komt men voor den batterij-aanleg in de polders (veen- of andere) terecht. Het polderwater nu — hieronder ook het water in de droogmakerijen te verstaan — heeft menigmaal geene vaartgemeen-

(1) Natuurlijk; het zullen in den regel de boezemkeerende kaden zijn, die de binnengrenzen der inundatiën uitmaken; die boezemwateren zelf markeeren de lijn van weerstand.

schap met het boezemwater. Wat meer zegt, de polderwateren zijn dikwijls niet te bevaren; althans in den buitengordel der stelling is dit in den regel niet het geval. De boeren brengen hun graan, hooi of bieten per *as* naar den naastbijgelegen waterweg. De tochten en slooten hebben een uiterst geringen diepgang; de bruggen een laag dek. Kortom, men blijft in den regel beperkt tot de inderdaad veelvuldig voorkomende, doch korte takken ceintuurverbindingen, waarin zich boezemwater bevindt, wanneer deze althans bevaarbaar zijn; want ook dit is niet immer het geval.

Een vasthouden *à tort et à travers* aan een vervoer te water zou dan ook in vele gevallen slechts eene aanhoudende overlading der te vervoeren zaken tengevolge hebben, gepaard aan de noodzakelijkheid telkens voor kortere of langere einden het vervoer te land te doen plaats hebben. Geloof mij, voor elk depot, voor elk fort, voor elke batterij zal met zorg moeten worden nagegaan, langs welken weg men het benodigde er brengen zal. Zeer dikwijls zal daarbij blijken dat geene andere keuze overblijft dan een rechtstreeksch vervoer te land.

Als gij dit nu gelezen hebt, bestudeer dan op de kaart eens het *geheele* westfront der stelling; denk U daar een behoorlijk aantal tusschenbatterijen op de door U meest gewenschte plaatsen; vraag U af: waar zal ik hier depots moeten inrichten? Breng dit weder in verband met de meest gewenschte parkplaatsen en ga dan eens in detail na, hoe gij de aanvulling van munitie, materieel, enz., enz., zoudt regelen, in één woord: houdt U onledig met eene applicatorische studie op dit gebied. Hebt ge dit gedaan, kies dan gerust een ander front, waar de omstandigheden U gunstiger schijnen. Gij zult dan — ik weet ge zijt niet zoo geheel op de hoogte van den waterstaatkundigen toestand — vele vraagteekens op uwen weg moeten plaatsen. Maar, ik ben er zeker van, gij zult tot de overtuiging komen, dat men zich van deze belangrijke aangelegenheid niet met eene frase kan afmaken.

Geloof mij, aan het communicatienet te land blijft nog veel te doen over. Ik gewaagde nog niet eens van troepenverplaatsingen.

En daarom, geene luxe in den fortbouw!

XIV.

»Ook de gelegenheid om geschut buiten de fortten verspreid op te stellen op den vrij vasten grondslag der boerenerven, is, als men de zaak slechts goed onderzoekt, op vele plaatsen voldoende te vinden». Ziedaar eene tweede aanhaling uit het in mijnen vorigen brief genoemde opstel in de *Vragen des Tijds*, waarover ik ditmaal een en ander in het midden wensch te brengen. Maar hoe zal ik het aanvatten? Ziedaar nu de kunst om in ontwijkenden vorm, den argeloozen lezer den indruk van eene stellige uitspraak te geven, op kennis van zaken gegrond. Dat zinnetje heeft iets van de glibberigheid van eenen aal, die zich kronkelend uit de hand, welke hem grijpen wil, zal

weten los te spartelen, daarbij reeds bij voorbaat gelegenheid vindende nijdig van zich af te bijten: »als men de zaak slechts goed onderzoekt».

Ik begrijp dat gij op dit oogenblik U niet tot een tweede reisje naar de stelling kunt opmaken; ik raad U dus: neem eenvoudig de chromo-topographische kaart op de schaal 1:25.000 ter hand en maak in gedachte een wandeling langs den buitengordel van de stelling. Die kaart liegt niet; ze is niet *evasief*. Tel nu eenvoudig het aantal hofsteden, gelegen op plaatsen waar gij U tusschenbatterijen zoudt denken. Ik verwacht van U dat ge, als regel, de hofsteden vlak in de lijn van weerstand gelegen, daarbij niet zult medetellen. Zie eens, wat er dan overblijft. Let vooral op het *geheele* westelijke front, dat front waar de behoefte aan tusschenbatterijen het grootst zal zijn. Daar komen strooken voor, waar men kilometers kan afleggen in de lengte en in de diepte zonder zelfs ook maar één enkele hoeve te vinden!

Ik wil nu niet eens spreken van de moeielijkheid, welke het gevolg is van het geringe schootsveld, dat onze beddingen toelaten. Slechts wil ik herhalen, wat ik reeds vroeger zeide, dat, als gevolg van den grooten stellingomtrek, de hoeveelheid beschikbaar geschut naar evenredigheid van dien omtrek nimmer heel groot verondersteld zal mogen worden. Wil men nu — althans op de meest gewichtige door den vijand te bezetten punten — iets hebben, dat naar concentratie van het vuur gelijkt, dan vereischt het projecteeren der hoofdruo lijnen eene zekere handigheid in het passen en meten, waarbij de vraag of eene batterij al dan niet op het terrein van eene of andere verdwaaide hofstede kan worden aangelegd ter wille van de hoofdzaak op den achtergrond geraakt.

Trouwens, heel ernstig is dit niet, want — en hier kom ik eigenlijk tot de hoofdzaak — die terreinen der hofsteden zijn niet zoo bij uitstek geschikt voor batterij-aanleg. De boeren voeren geene groote hoeveelheden grint, schelpen of iets diergelijks aan om hun terrein eenen vasten grondslag te geven. Een straatje of grintpad als toegang tot het woonhuis, een rollaag daaromheen, het zijn dikwijls de eenige gedeelten van het terrein, die een weinig gehard zijn. Het voorgelegen tuintje — als het er is —, de meestal beperkte ruimte tusschen het woonhuis met de daaraan verbonden graanschuur of stal en de bijgebouwen, het gewoonlijk tot boomgaard of moestuin gebezigde overschot van de ruimte, welke door de scheidingssloot van het »land» is afgebakend, . . . kortom, bijna het geheele aan de hoeve onmiddellijk *annexe* terrein bestaat uit dezelfde grondsoort als de geheele omringende bodem. Het ligt meestal slechts een weinig hooger. Is die grondsoort voor geschutopstelling geschikt, dan is het land naast of achter de hofstede het ook. Is dit laatste veen- of derrie-achtig, het terrein, waarop de hoeve staat, is niet beter. De eerste schop, welke men daar ten behoeve van het leggen eener bedding in den grond steekt, zal het geloof aan eenen vasten grondslag wel doen wijken. De ruimte vóór, tusschen en naast de gebouwen is daarbij veelal zeer beperkt; waar de gewenschte ruimte wèl aanwezig is, komt men

dikwijls voor het geval te staan, dat men, om het schootsveld vrij te maken, de hoeve, die vlak voor de mondingen der kanonnen staat, zou moeten opruimen.

»Als men de zaak slechts goed onderzoekt» — ach, hoe menigen voetstap heb ik op hoeven binnen het stellinggebied gezet —, dan blijkt die plaatsing van batterijen op hofsteden grootendeels eene ijdele illusie, slechts gegrond op onvoldoende kennis van den feitelijken toestand!

Gij zult hebben opgemerkt dat ik meermalen sprak van »batterij-aanleg», niet van »batterijbouw». Ik houd niet van dit laatste woord. »Waarom niet», zult gij zeggen, »for what is a name?» Omdat het woord »batterijbouw» bij velen in de eerste plaats de gedachte aan de schop opwekt. Voor mij zijn: de vuurmonden, de munitie, de bedieningsgereedschappen, de beddingen n°. 1; vergeef mij dat ik daarbij de kanonniërs over het hoofd zie; dat die er bij behooren, *ça va sans dire*; maar, in een land waar men stellingen bouwt, zonder. . . . kortom, als ik aan eene batterij denk, dan denk ik aan schieten; eerst daarna ga ik aan bouwen denken. De traditioneele volgorde nu is: bouwen, bewapenen, schieten; daarom heb ik het land aan het woord batterijbouw. Er is echter meer. Die schoolsche batterijbouw is ook een der oorzaken, waardoor men zich maar niet vertrouwd kan maken met het denkbeeld de samenstellende elementen eener batterij uit elkander te halen; hij bestendigt de gedachte aan eene geconcentreerde opstelling met de daaraan gepaarde grootere trefkans van het vijandelijk vuur. Reeds vroeger gaf ik als mijne meening te kennen, dat de vuurmonden eener batterij met onderlinge afstanden van 20 à 30 M. behoorden te worden opgesteld. Ik wil daar nu nog bijvoegen dat schuilplaatsen in de batterij voor het bedieningspersoneel mij niet wenschelijk voorkomen. Wanneer uit de batterij geschoten wordt, dan behooren de kanonniërs bij de stukken en niet onder eene schuilplaats. Men plaatse een scherfvrij wachtlokaal buiten een der vleugels van de batterij, ruimte bevattende voor de helft van het bedieningspersoneel (de wacht). De tweede helft der bediening legge men op eenigen afstand van de batterij in eene hoeve, een barak, enz.; dat is het piket. Ik denk mij daarbij eene batterij van vier stukken als gevechtseenheid. Vereischt de tactische toestand nu een langzaam geregeld voortgezet vuur, dan wordt dit uit eene enkele sectie (d. w. z. uit twee stukken) door het personeel der wacht afgegeven. Is om de eene of andere reden momentanee versnelling noodig, dan treedt het piket mede op. Bij eene intermitterende vuurtactiek — het afgeven op enkele tijdstippen van een zeer snel vuur, van eene zoogenaamde laag — welke mij in vele gevallen voor de vestingartillerie als het meest loonend voorkomt, is de geheele bediening natuurlijk tijdens de vuurperioden in de batterij.

Gedurende de — bij eene zoodanige tactiek — lange vuurpauzen verheugt zich het piket in eene groote mate van rust, terwijl door de wacht c. q. de herstellingen aan het materieel en de batterij worden uitgevoerd, de munitie

in de nissen wordt aangevuld van uit het verbruiksmagazijn, enz. Ook dit verbruiksmagazijn behoort niet *in* doch *buiten* de batterij.

Tegen het op deze wijze meer verspreid opstellen van de onderdeelen eener batterij — en meer in het bijzonder tegen de groote afstanden tusschen de stukken — is als bezwaar aangevoerd, dat daardoor de batterij-commandant buiten staat zou zijn toezicht te oefenen op de bediening der vuurmonden. Daarop zou ik willen antwoorden, dat dit niet tot de taak van den batterijcommandant behoort. Men heeft daarvoor de sectie- en stukscommandanten. Door deze menschen daartoe niet in staat te rekenen, zou men een zonderling licht werpen op den graad van geoefendheid bij de vestingartillerie. En mocht dit bezwaar inderdaad grond van waarheid bevatten, dan zou daarin eene fingerwijzing liggen om het oefeningssysteem te wijzigen. Het zou dan tijd worden voor hunne taak berekende sectie- en stukscommandanten op te leiden en met dezen vlijtig batterij-school te gaan beoefenen. Stel U voor een compagniescommandant bij de infanterie, die zijne compagnie gesloten in de voorste gevechtlinie zou willen brengen, omdat hij anders geen toezicht zou kunnen houden op de handelingen der groepcommandanten in de tirailleurlinie! Of een eskadronscommandant, die aan elke verkennings-patrouille, hoe klein ook, een officier mede zou geven om toezicht op den patroillecommandant te houden! Ik weet wel dat deze vergelijkingen niet geheel opgaan; maar toch wijzen zij op het beginsel: ieder zijnen eigenen werkkring. De batterijcommandant is vuurleider. Deze functie vereischt in vele gevallen zijne volle werkkraft. Het controleeren van richting, tempeering, plaatsing van wiggen, enz., enz., zou hem slechts van zijne naastliggende taak afhouden.

Wijdt hij hieraan zijne aandacht, dan zal dit geschieden of ten koste eener goede vuurleiding, of ten koste van de gewenschte vuursnelheid, of ten koste van beide. Er is hiermede nog een hooger beginsel gemoeid, een m. i. te weinig gevoelde universeel-waarheid: het onophoudelijk ingrijpen in den werkkring van ondergeschikten, doet dezen het zelfvertrouwen en de opgewektheid verliezen. »Zoudt gij dus», zoo hoor ik U vragen, »morgen aan den dag aan een groot deel onzer miliciens — want deze zullen het moeten doen — de functie van stukscommandant durven opdragen?» Ik zou aarzelen hierop een bevestigend antwoord te geven, en ik gevoel dat deze aarzeling U eene tweede vraag in de pen zal geven: »Where is the way out?».

Ach, hierover waren vellen vol te schrijven! En ik, die duurzame bevestiging tot onderwerp heb gekozen, onwillekeurig ben ik beland midden in het gebied der troepenopleiding! Is het, omdat de bevestigingskunst ten nauwste samenhangt met de *Leistungsfähigkeit* van den troep? Is het omdat het bloed kruipt, waar het niet gaan kan, en het frissche soldatenleven mij meer pakt dan het boekengewurm over fortificatorische stelsels? Ik weet het niet; maar ik moet mij thans beperken. Later wellicht. Slechts dit nog: Men zal er toe moeten komen het specialiteiten-stelsel, de verdeeling van arbeid op ruimer schaal toe te

passen; men zal, zelfs in het enge bestek der compagnie vestingartillerie, menschen moeten hebben, die, behalve in algemeenen zin tot soldaat en tot bedieningskanonnier van de het meest voorkomende geschutsoorten, in een bepaald onderdeel tot specialiteit zijn gevormd, a. d. z. richters, beddingleggers, bekleeders, mitrailleurbedienden, snelvuurkanon-kanonniërs, uitleggerbedieningsmanschappen, vuurwerkers, enz., en — *last not least* — stukscommandanten. Zeven à acht maanden van zijn dienstjaar worden door den milicien-kanonnier doorgebracht, deels loopende, rijdende of varende tusschen zijne kazerne en een of ander fort, deels op dat fort werkende, poetsende, enz., — ik laat de corveën, enz., binnen de kazerne nu buiten beschouwing —. De oorzaken van dit euvel neen, daarover thans niet!

Er bestaat te onzent — ik releveerde het reeds vroeger — een drang naar eenen korteren oefeningstijd, gepaard aan een ander oefeningssysteem. Zou het niet voorzichtig zijn eerst het oefeningssysteem te wijzigen en daarna te zien of men het ook met eenen korteren dienstdienst zou kunnen doen?

Komaan, ik was aan de tusschenbatterijen. Wij zullen den vasten grondslag der hofsteden nu maar verder laten rusten. Daarentegen wil ik U wel eene kleine geruststelling bezorgen. Het is zoo zoetjes aan mode geworden de geheele Stelling van Amsterdam voor te stellen als één slappe veenmassa, waarin vooral het opstellen van geschut zwaarwichtige voorbereidingen zal vereischen. Op vele plaatsen is dit inderdaad het geval; het zou onverstandig zijn dit voorbij te zien. Daar staat echter tegenover dat er meer kleihoudende strecken voorkomen, dan men zoo oppervlakkig meent. Er zijn plaatsen waar men — om nu met de batterijbouwers te spreken — gerust ingezonken batterijen kan bouwen. In de zeer slappe terreinen daarentegen zal van batterijbouw geen sprake kunnen zijn; een in tijd van oorlog geïmproviseerde bodemverbetering zou op die terreinen een ware Sisyphusarbeid blijken; bodemverbetering in tijd van vrede zou, uit hoofde van de groote kosten, slechts kunnen worden aanbevolen als middel tot werkverschaffing. Waar dus in deze terreinen batterij-aanleg noodzakelijk is, zal men zijn heil moeten zoeken in eene doelmatige inrichting der beddingen. Maar dan is het ook noodzakelijk dat voor het beoogde doel geschikte beddingen in tijd van vrede worden aangeschaft.

Wat in tijd van vrede ook geschieden kan — ditmaal zonder groote kosten — en m. i. ook geschieden moet, dat is het op de eene of de andere wijze in het terrein vastleggen der hoofdruilijnen voor een groot aantal tusschenbatterijen. Dit zal den tijdduur van den bewapeningsarbeid bij het n staat van verdediging stellen belangrijk kunnen bekorten; men zal bij dien arbeid de hulp van officieren meer kunnen ontberen en, wat wel het voorname is, men zal de grootst mogelijke kans verkrijgen dat de hoofdruilijnen op het terrein en die op de kaart nauwkeurig met elkander overeen-

stemmen. Waar schietopdrachten en vuurbevelen zich op de laatste moeten gronden, is deze omstandigheid van groote beteekenis.

Het spreekt vanzelf dat ik hierbij minder op het oog heb de batterijen der voorste gevechtlinie, batterijen tegen stormenderhandschen aanval, access-batterijen, nevenbatterijen, of hoe men ze noemen moge, waarbij directe richting regel is. Ik bedoel de teruggetrokken batterijen, die der tweede linie, bestemd tot het beschieten van kantonnementen, enz., in één woord: de tusschenbatterijen der veiligheidsbewapening.

Nog ééne zaak wil ik heden aanstippen: die der waarnemingsposten voor het artillerievuur en de uitkijkposten voor de bevelvoering. Men kan ook over deze aangelegenheid heenglijden met een: »als men de zaak maar goed onderzoekt, zijn er kerktorens, molens, daken van hofsteden, enz., genoeg, die zich daartoe, na eenige voorbereiding, uitstekend leenen". Gij begrijpt dat daarmede de zaak slechts voor eenen oppervlakkigen lezer kan afgedaan zijn. Wanneer men er voor staat werkelijk te moeten waarnemen en uitkijken, dan heeft men aan zulke frasen al heel weinig. Dan helpt slechts bekendheid met het terrein, bekendheid met den invloed, die de atmosferische toestand in de Stelling van Amsterdam op de mogelijkheid tot waarneming oefent. Wie met deze omstandigheden bekend is, zal tot het besluit komen, dat op vele plaatsen »Eiffeltorentjes" voor het beoogde doel bepaald noodig zijn. Och, dat we in tijd van vrede eenige van die torentjes — transportabel natuurlijk — rijk waren.

Aldus geene luxe bij den fortbouw!

XV.

Nog een paar kantteekeningen wil ik maken op het meerbedoelde artikel in de *Vragen des Tijds*. Hoewel de Schrijver zich over het groot-flankement niet uitlaat, wil het mij toeschijnen dat hij op bladz. 42 daarvoor een soort surrogaat aan de hand doet. Hij stelt toch voor, het onder water gezette terrein, waarover de aanval moet geschieden, onder vuur te laten nemen door het geschut van marinevaartuigen en uitleggers en dit nog wel op het westfront. »Men ga de kaart van dat westfront maar eens goed na", aldus wordt den lezer op het hart gedrukt. Ik wil nu daarlaten de zeer betwistbare »onuitdoofbaarheid", welke aan dit vuur door den Schrijver wordt toegeschreven. Maar ik kan de opmerking niet weerhouden, dat de verlangde toepassing van dit middel op het grootste en meest belangrijke deel van het westfront zou doen denken aan de »flottes terrestres", zaliger gedachtenis. En niet mag ik verheelen dat mij dit »droombeeld" minder fraai voorkomt dan dat van eene vloot, die een handje medehelpt om eenen aanvaller het verblijf op onze kusten minder aangenaam te maken.

In de quaestie: »woon- of wachtforten" schijnt de Schrijver voor de laatste partij te hebben gekozen. Ik zeg *schijnt*, want heel duidelijk is dit

niet. Op bladz. 47 over de aardewerken schrijvende, zegt hij: »het moeten zijn wachtforten met een minimum bezetting, die dagelijks of om de twee, drie of meer dagen wordt afgelost". Gij ziet, dat, hoe stellig de aanhef van deze uitspraak ook zij, het slot zich daarentegen in nevelen verliest. Hoe toch wil er sprake zijn van een wachtfort, wanneer men de bezetting daar twee, drie of meer dagen in laat verblijven? Niet minder nevelachtig komt ons Schrijvers desiratum voor, waar hij de permanente inrichting aangeeft. Men moet bomvrije onderkomens maken, waarbij, aldus heet het: »echter aan geen *bepaalde* woonlokalen, doch meer aan wachtlokalen moet worden *gedacht*". (De beide onderstrepingen zijn van mij). Wat heeft nu, mag men vragen, een fortontwerper aan zulke aanwijzingen?

De priesters, die aan het orakel van Delphi woorden in den mond legden, wisten zich wel te wachten voor stellige raadgevingen. *Et pour cause?* Ik stap thans van de *Vragen des Tijds* af.

Een punt wil ik nog met U behandelen, nl. het onderdak brengen der bewakingstroepen, en dan houd ik mij verder stil tot ik eenig antwoord van U bekom.

Op vele plaatsen zal men voor het onderbrengen van wachten, piketten en reserves gebruik kunnen maken van bestaande gebouwen. Waar de wachten aan vijandelijk artillerievuur kunnen zijn blootgesteld, zal men in de golf-ijzeren boogstukken — mits deze in voldoende hoeveelheid voorhanden zijn — een uitstekend middel bezitten tot dekking tegen scherven en granaatkartetskogels. Intusschen is hiermede het vraagstuk der troepenlegering niet afgehandeld. Hoe gaarne ik ook met U in gedachten den geheelen stelling-omtrek zou willen afwandelen om dien uit dit oogpunt te bekijken, ik kan dit thans niet doen; ik moet mij eenige zelfbeperking opleggen. Ik bepaal mij dus tot het meest sprekende voorbeeld, nl. het noordwestelijk front. Daar schittert de gelegenheid tot troepenberging bijna door totale afwezigheid. Men zal in tijd van oorlog daarin moeten voorzien door het opslaan van barakken. Terloops zij hier opgemerkt dat dit niet uitsluitend op het noordwestelijk front het geval is. Het gebruik van tenten acht ik niet aan te bevelen, wil men althans den troep niet door ziekten gedecimeerd zien; bovendien teekenen deze zich onder alle omstandigheden te scherp af. Nu kan men over dien barakkenbouw ook al weer heel vluchtig heenloopen: »er is hout genoeg in de Zaanstreek". Maar als men zich daarmede niet tevreden stelt, wanneer men gaat berekenen hoeveel troepen men voor eene matige bezetting van dat front noodig heeft en hoeveel barakken men dientengevolge behoeft, wanneer men daarbij tevens in overweging neemt hoe groot de wissels reeds zijn, die men in ander opzicht zal moeten trekken op het productievermogen der binnen de Stelling aanwezige fabrieken voor houtbewerking — met handenarbeid komt men er in het geheel niet —, dan gevoelt men, hier voor eene nijpende quaestie te staan. Ook in dit opzicht acht ik voorziening in tijd van vrede eenen dringenden eisch. Men zorge in

voorraad te hebben een voldoende aantal hoogst eenvoudige barakken, even gemakkelijk uiteen te nemen als in elkander te zetten, zoo op de manier, als men dit met kermistenten doet. Wil men deze barakken rentegevend maken, altijd in militairen zin, welnu, men gebruike ze in kampen op manoeuvres, enz., in plaats van tenten; doch zende ze na gemaakt gebruik onmiddellijk weder naar Amsterdam. Eindelijk zal men er toe moeten komen op enkele punten in de tusschenliniën, die zeer blootgesteld liggen aan het te verwachten artillerievuur en die tot standplaatsen van wachten zijn aangewezen, bomvrije wachtlokalen te bouwen. Ik zie U al hoofdschudden! Edoch: *Qui veut la fin veut les moyens*. Ik heb de Stelling van Amsterdam niet ontworpen. Maar nu men die stelling maakt, moet men haar goed maken.

Over electrische verlichtingsmiddelen, over luchtballons zal ik U niet spreken. Deze zaken schijnen mij om verschillende redenen voor eene uitgebreide oorlogsexploitatie nog niet rijp. Intusschen, wat niet is, kan komen; en, is het eenmaal zoover, dan staat men weder voor een bijna onafzienbaar veld van uitgaven, in het bijzonder wat de verlichtingsmiddelen betreft.

Gouverner c'est prévoir; en dus geene *luxé* in den fortbouw van heden, waar de toekomst nog zooveel vragen kan en zal. Geene *luxé*, maar ook geene zuinigheid, die de wijsheid bedriegt. Wat men bouwt moet goed, moet soliede zijn; het moet beantwoorden aan de eischen eener goede tactiek.

XVI.

Hebt ge dáárom zoolang gewacht? Hebt ge zitten broeien op het denkbeeld, dat gij mij thans aan de hand doet, nl. mijne brieven aan *De Militaire Spectator* ter opneming aan te bieden? »De duurzame versterking der Stelling van Amsterdam is thans aan de orde», zegt ge, »en zal dit nog wel geruimen tijd blijven. Uwe brieven kunnen dus wellicht eenig nut stichten».

Ik help het U wenschen, ofschoon ik betwijfel of de meeningen van mijn nederig persoontje eenig gewicht in de schaal zullen kunnen leggen en dit te meer daar ik eigenlijk geene nieuwe gezichtspunten heb geopend. Wat ik U schreef, was deels bijna zoo oud als de versterkingskunst zelve, deels door anderen vóór mij reeds beter gezegd.

En toch Oude waarheden kunnen in een nieuw kleed nog wel eens eenig effect teweegbrengen. Ik wil dus op uw denkbeeld ingaan. Zend mij dan echter ten spoedigste mijn geschrift terug, want ge begrijpt, ik zal dat nog eens duchtig onderhanden moeten nemen. Ik zal het moeten ontdoen van zijn intiem karakter. De confidentieele ontboezemingen, die slechts voor U bestemd waren, behooren in een publiek geschrift niet thuis.

Dit zal dan, althans voorloopig, mijn laatste zijn. Op één ding moet ik

U nog antwoorden. Gij herinnert mij aan de verzuchting aan het slot van mijnen eersten brief door afgebroken. Zij luidde aldus: »Maar onze wijze van werken». Ik moet erkennen, dat ik bij het vluchtig neerschrijven van die enkele woorden, er niet op gerekend had door U ter verantwoording te worden geroepen. Want niet gaarne zou ik het ondernemen een bewijs te leveren voor al wat er in stede van die zou kunnen gedacht worden.

Intusschen, nu ge mij *au pied du mur* zet, grijp ik naar het boekwerk »Instructiën». Daarin toch vindt men de van hoogerhand vastgestelde wegen getraceerd, welke door de verschillende organen der bevelvoering moeten worden bewandeld.

Ik sla in dat boek allereerst op de Voorloopige Instructie voor den Commandant der Stelling van Amsterdam. Ik zal die instructie niet op den voet volgen; ik zal mij beperken tot het kort weergeven van de fundamenteele bepalingen, op de vredestaak van die autoriteit betrekking hebbende. Het zijn de volgende:

1°. De Stellingcommandant moet zich volkomen bekend maken met al hetgeen in verband staat met de verdediging der stelling (art. 2);

2°. Hij maakt de memoriën op aangaande de verdediging (art. 4).

Tot het vervullen dezer taak is hij bevoegd aan den Commandant der Nieuwe Hollandsche Waterlinie, aan den Chef van den Generalen Staf, aan den Hoofdintendant en aan de Inspecteurs alle inlichtingen te verzoeken, die ter zake kunnen dienen. Inlichtingen van »autoriteiten van lageren rang» kunnen slechts langs den weg der hiervoren genoemde hogere autoriteiten worden ingewonnen, aldus langs den tijdroovenden hiërarchieken ladder. Voorts moet de Stellingcommandant aan den Minister van Oorlog voorstellen doen omtrent alles, wat hij ter bevordering van het verdedigingsvermogen der stelling noodig acht.

Raadpleegt men nu de instructiën van alle andere autoriteiten, dan moet het de aandacht trekken dat, behalve aan den Commandant der Nieuwe Hollandsche Waterlinie, slechts aan één dier autoriteiten, en wel een »van lageren rang», nl. den Commandant der Vestingartillerie, de bevoegdheid is verleend wederkeerig inlichtingen aan den Stellingcommandant (hoewel deze niet met name genoemd is) te vragen.

Uit geen enkele instructie blijkt overigens van eenige verplichting van wie ook om ongevraagd inlichtingen te *geven* (1). Ook aan den Stellingcommandant is de bevoegdheid tot het ongevraagd geven van inlichtingen niet verleend, tenzij dan aan de officieren, die in tijd van oorlog of bij mobilisatie met eenig zelfstandig commando in de stelling zijn belast.

Wanneer men nu nagaat, welk een schat van gegevens door achtereen-

(1) Ik zonder hier een tweetal periodieke opgaven van den Commandant in het artilleriecommandement uit.

volgende Stellingcommandanten kunnen zijn verzameld op elk gebied, dat met het verdedigingsvermogen in verband staat — men zie slechts de verplichting den Stellingcommandant opgelegd in art. 11 zijner instructie —, gegevens, verkregen door raadpleging niet alleen van militaire autoriteiten, doch ook van civiele personen, van particulieren, door bronnenstudie en — last not least — door herhaalde eigen aanschouwing van het terrein zoo in als vóór de stelling, wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat de Stellingcommandant al zijn denk- en werkkraft uitsluitend kan wijden aan de belangen en het verdedigingsvermogen der stelling — dan zou men geneigd zijn tot het geloof dat hij, krachtens zijne instructie, juist de *vraagbaak* behoorde te zijn van allen, hoog of laag, aan wien eenige invloed op den gang van zaken in die stelling is toegekend. Men zou dan tot de meening komen dat aan hem de *verplichting* behoorde te zijn opgelegd in ruime mate inlichtingen te *geven*, zelfs al werden die niet gevraagd. Dit alles nog te meer, omdat de Stelling van Amsterdam in een embryonalen toestand verkeert, waarvan de geleidelijke ontwikkeling de voorlichting vereischt van den eenigen persoon, die in staat moet geacht worden *in alle opzichten* op de hoogte van dien toestand te zijn.

Ten einde U mijne bedoelingen volkomen duidelijk te maken, ben ik verplicht nog eene wandeling te maken door enkele andere instructiën.

Het eerst sla ik die van den Commandant in het geniecommandement op. Deze moet: »zich bekend maken met al hetgeen op de verdediging der sterkten in zijn commandement betrekking heeft, tot welk einde door hem, voor zooveel noodig, gegevens aan”. ik zou het U te raden geven als ge het niet wist — »den Commandant in het betrokken artilleriecommandement kunnen worden gevraagd”. Het opmaken van ontwerpen, bestekken, enz., betrekking hebbende op het maken of aanleggen van nieuwe of het in belangrijken graad verbeteren van bestaande verdedigingswerken, enz., wordt door hem geleid. Deze ontwerpen moeten, voor zooveel zij verdedigingswerken, enz., betreffen, opgemaakt worden in overleg met den Commandant in het betrokken artilleriecommandement.

Begeven wij ons thans in de instructie van laatstgenoemden Commandant. De Commandant dan in het artilleriecommandement moet »zich op de hoogte stellen van hetgeen op artilleristisch gebied op de verdediging der sterkten in zijn commandement betrekking heeft, tot welk einde door hem, voor zooveel noodig, gegevens aan den het raden zou U thans gemakkelijker vallen —, »Commandant in het betrokken geniecommandement kunnen worden gevraagd”. Hij geeft desgevorderd aan den Commandant in het betrokken geniecommandement de noodige adviezen en inlichtingen over alle te maken werken, die tot de verdediging der liniën of sterkten in zijn commandement behooren.

Eindelijk eene korte blik op de Instructie van den Inspecteur der Genie:

Deze heeft het »oppertoezicht over al de vestingen, forten en werken behorende tot het defensiewezen». Hij onderwerpt aan de beslissing van den Minister van Oorlog: »de bestekken van uit te voeren werken».

Is, in verband met het voorafgaande, eenige commentaar nog noodig?

Ik zou de bloemlezing, welke ik hierboven uit enkele instructiën hield, kunnen voortzetten en U aantoonen op welke wijze het vredesmagazijnstelsel, dat in het meest innige verband staat tot den aanvullingsdienst in tijd van oorlog, volgens die instructiën wordt geregeld. En dit in verband met mijne vorige brieven, waaruit U wel duidelijk zal zijn geworden dat in deze zeer belangrijke aangelegenheid de beginselen, waarvan men kon uitgaan in de ouderwetsche vesting niet zonder schade kunnen worden toegepast op eene stelling waarin men, in plaats van met fractiën, met tienvouden van kilometers te rekenen heeft. Ging ik op deze aangelegenheid door, ik zou er zelfs den *Instructie-Inventaris voor de Artillerie der Landmacht* moeten bijhalen, waarvan de inrichting, wat de berekening der uitrustingen betreft, al evenmin een rationeel magazijnstelsel in de hand werkt.

Intusschen ik zal dit thans laten rusten. De aanhalingen, die ik deed, de opmerkingen, die ik maakte, zullen U hebben doen zien, dat bij de voorgeschreven arbeidsverdeeling tusschen de organen der bevelvoering, slechts luttel gebruik wordt gemaakt van de bron van gegevens, uit welke bij den Stellingcommandant zou te putten zijn.

Het is waar, deze autoriteit kan »voorstellen doen» aan den Minister van Oorlog. Maar ik stel mij voor, dat er onder zekere omstandigheden *flair* noodig is om zulke voorstellen zóó tijdig in te dienen, dat het verdedigingsvermogen er door gebaat kan worden. Ik acht de kans dat de Stellingcommandant met zijne voorstellen, om het nu zoo maar eens te noemen, achter het net vischt, niet geheel ondenkbaar.

Zou het niet meer rationeel zijn, indien de verschillende instructiën zóó waren opgevat, dat te allen tijde de zekerheid bestond, dat de voorstellen van den Stellingcommandant tijdig den Minister van Oorlog konden bereiken? Zou dit niet kunnen worden verkregen door de bepaling dat, voor het opmaken van ontwerpen voor verdedigingswerken, gebouwen, opberging van materieel, enz., de gegevens van tactischen aard steeds bij den Stellingcommandant behoorden te worden verkregen, dat geen ontwerp ter goedkeuring aan den Minister werd opgezonden, zonder dat de Stellingcommandant daarover zijn oordeel had uitgesproken? Zou daardoor de kans op het bewaren of verkrijgen van de onderlinge harmonie tusschen de verschillende eischen, welke aan het verdedigingsvermogen moeten worden gesteld, niet belangrijk verhoogd worden? Zou eene zoodanige bepaling niet de waarschijnlijkheid vermeerderen op het verkrijgen van een werk *aus einem Guss*?

Nu is de mogelijkheid geenszins uitgesloten dat het beeld, hetwelk ik U voorhield, de werkelijkheid niet geheel weergeeft, dat de practijk der dingen corrigeerend werkt op den geest der voorschriften. Ik zou mij daarin van

harte verheugen. Niettemin zou ik het dan voorzichtig achten die voorschriften te wijzigen volgens de ondervinding in de practijk opgedaan.

En thans staak ik voor een wijl onze correspondentie. Hoe aangenaam het mij ook was met U van gedachten te wisselen, ik heb behoefte mij met wat anders bezig te houden dan met stellingen en fortien c. a.

Ik ga een brok krijgsgeschiedenis ter hand nemen.

Want waarlijk, ik zou anders gevaar loopen te vergeten, dat men om vijanden te bestrijden eene deugdelijke legermacht noodig heeft, zelfs al bestaat die bestrijding in het wegkruipen achter stellingen!

Een beroep op den grijzen held van Plevna kan deze waarheid niet te niet doen.

Want zelfs OSMAN PACHA — wilde hij zijne reputatie niet in gevaar brengen — zou moeten protesteeren, wanneer men hem toegalmde, dat »in geval van nood zelfs boeren en burgers op klompen achter de dijken zouden kunnen medeschieten" (1).

Het is zoo verdrietig over het inrichten van stellingen te moeten schrijven, zoolang het mogelijk is dat zulke dingen van de regeeringstafel in 's lands vergaderzaal kunnen worden gezegd, zonder te worden gevolgd door een votum van wantrouwen.

En hiermede mijnen vriendelijksten groet.

AEMSTEL.

(1) Redevoering van den toenmaligen Minister van Oorlog, in de avondzitting van 20 Dec. 1893.